

ÜZEYİR HACIBƏYLİNİN YARADICILIĞINDA “CƏNGİ” SƏDALARI

Günəl QULAMOVA

Azərbaycan xalqı qədim və zəngin musiqi mədəniyyətinə malikdir. Xalq bədii sənəti, folklor - şifahi ədəbiyyat, teatr, təsviri, dekorativ-tətbiqi sənət, memarlıq, musiqi və rəqs - xalqımızın bədii yaradıcılıq fəaliyyətinin məhsuludur. Azərbaycan musiqi folkloru əsrlər boyu inkişaf etmiş, burada müəyyən ifadə vasitələri sistemi təşəkkül tapmışdır.

Azərbaycan xalq musiqisinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan xalq instrumental musiqi yaradıcılığının müxtəlif janr və formaları vardır. Bunların içərisində xalq rəqsləri ən geniş yayılmış növlərdəndir. Azərbaycan instrumental musiqi formalarından olan rəqs melodiyaları özünəməxsus ritmik və melodik quruluşu ilə fərqlənir.

Azərbaycan xalq rəqsləri - xalq musiqisi ilə sıx bağlı olub, onunla vəhdət təşkil edir. Qədim zamanlardan rəqslər bayram şənliklərinin və mərasimlərin ayrılmaz hissəsi olmuş, bu rəqslərdə mərdlik, igidlik, həmçinin ov və hərbi motivlər əksini tapmışdır. Bütün Azərbaycan rəqslərinin mənşəyi qədim bayram və mərasimlərlə bağlıdır. “İfa tərzinə görə xalq rəqslərimiz müxtəlifdir: iti, asta, kütləvi, qrup, qoşa, solo. Rəqslər məişətdə çox zaman xalq musiqi alətləri ilə müşayiət olunur. Xalq rəqslərinin ifasında milli geyimlər əhəmiyyətli rol oynayır” (1).

Xalq rəqsləri arasında qəhrəmanlıq, cəngavərlik, mübariz ruhlu kütləvi oyun - rəqslərinin sayı çoxdur. Bunların içərisində “Cəngi” adlı instrumental havalar üstünlük təşkil edir. Hərbi musiqinin forması olan “Cəngi” sözünün etimologiyası haqqında iki fikir vardır. Birinci fikir haqqında bunu demək olar ki, “Cəngi” sözü irandilli xalqlarda - döyüş, savaş deməkdir. İranda “Cəngi” adlı qəsəbə də vardır.

“Cəngi” sözünün etimologiyasına dair ikinci fikrə aid bəzi mütəxəssislər “Cəngi” sözünün “zəngi”dən törəməsinə deyirlər. “Zəngi” - əski Oğuz türk tayfaları olub: “Zəngilan”, “Zəngibasar” toponimləri bu tayfalarla bağlıdır.

“Cəngi” cəngavərlik yerini, meydana oxumanı, döyüş çağırışı ifadə edir. “Cəngi”nin yaranma tarixi çox qədimdir. Azərbaycan ərazisində Cəngi adlanan ərazi də var: həmin yer Şamaxı rayonundadır (indiki Qobustan rayonunun ərazisi). Qədim oğuz tayfalarında qəbilələr arasında döyüş, gülüş zamanı, yarışlarda, hərbi mərasimlərdə Cəngidən istifadə edilirdi.

“Cəngi” havasının musiqi dilinə gəldikdə isə demək olar ki, bir çox aşiq melodiyaları kimi, bu el havasının da kökü muğam ladındadır; ölçüsü 2/4-dir. “Cəngi” pəhləvanlar yarışında, cıdır düzündə də çalınır. Bəzən ona “Pəhləvani” də deyirlər.

“Cəngi” el havasını xarakterik cəhətdən “Qaytağı”, “Halay” kimi musiqi nümunələri qrupuna aid etmək olar. Bu nümunələr xarakterik cəhətdən bir-birinə bənzərdir. “Cəngi” bir qayda olaraq zurnaçılar dəstəsi tərəfindən

ifa olunur. Məsələn, xalqımızın “Koroğlu” qəhrəmanlıq dastanında “Cəngi” havasına çox geniş yer verilib: “Cəngi Koroğlu”, “Misri Koroğlu” buna misaldır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan xalq musiqisində cənginin müxtəlif variantları vardır. “Bu havaları, əsasən zurnaçılar dəstəsi və ya müxtəlif tərkibli xalq çalğı alətləri ansambları ifa edirlər” (2).

Azərbaycan professional musiqisinin banisi, ölməz bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin yaradıcılığında “Cəngi” sədaları üstünlük təşkil edir. Onun “Cəngi” musiqi pyesi 1941-1945-ci illər Böyük Vətən Müharibəsi dövründə bəstələdiyi ən məşhur əsəridir. Bu əsər ilk dəfə 1941-ci ildə Azərbaycan xalq çalğı alətləri orkestri tərəfindən ifa olunmuşdur. Əsər az sonra fortepiano üçün işlənmiş və bu transkripsiya 1956-cı ildə Azərbaycan Musiqi Nəşriyyatında nəşr edilmişdir.

“Cəngi” müxtəlif illərdə milli xalq çalğı alətlərimiz olan tar, kamança, zurna, kanon və s. alətlər üçün də transkripsiya olunmuşdur. Əsərin böyük simfonik orkestr üçün variantı da vardır.

1931-ci ildə Üzeyir Hacıbəyli tərəfindən yaradılmış ilk notlu Azərbaycan xalq çalğı alətləri orkestrinin təşkili milli musiqi mədəniyyətinin inkişafında, yeni yaranmış əsərlərin ifasında və geniş şəkildə təbliğində böyük rol oynamışdır. Orkestr üçün ilk əsərləri Üzeyir Hacıbəyli yazmışdır. Onun “Cəngi” musiqi pyesi buna misaldır.

Əvvəllər ilk notlu Azərbaycan xalq çalğı alətləri orkestrinin heyəti tar, kamança, balaban, dəf və nağaradan ibarət olmuşdur. Sonralar orkestrin tərkibi genişləndirilmişdir, onun tərkibinə tütək, zurna, qoşanağara, klavet, qanun və s. alətlər daxil edilmişdir. Üzeyir Hacıbəyli həmçinin bir müddət orkestrə dirijorluq etmişdir.

Qeyd etmək ki, Azərbaycan xalq çalğı alətləri orkestrinin fəaliyyətində bəstəkar Səid Rüstəmovun da xidməti böyükdür. O, 1935-1973-cü illər orkestrin bədii rəhbəri və baş dirijoru olmuşdur.

Böyük Vətən Müharibəsinin ağır günlərində yüksək vətənpərvərlik hissi Üzeyir Hacıbəyli başda olmaqla bütün Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında parlaq şəkildə öz əksini tapmışdır. Böyük Vətən Müharibəsi illərində xalq çalğı alətləri orkestri də öz repertuarını vətənpərvərlik mövzusunda yazılmış müxtəlif əsərlər hesabına genişləndirmişdir.

Orkestr üçün bəstələnmiş əsərlər içərisində Üzeyir Hacıbəylinin “Cəngi” pyesini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Üzeyir bəy sözün əsl mənasında uzaqgörən idi. Böyük Vətən Müharibəsi illərində onun tərəfindən Azərbaycan xalqının qədim musiqi alətlərindən olan zurna orkestr partiturasına daxil edilir. “Cəngi” əsərinin ifası zamanı başlıca yer zamanın solo çıxışına verilir.

Üzeyir Hacıbəyli özü bu haqda yazırdı: “Xalq orkestri üçün bəstələnmiş əsərlər içərisində hərbi musiqinin yeni

formasını olan "Cəngi"ni xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Hələ əfsanəvi Koroğlunun dövründə milli çalğı aləti olan zamanın əzəmətli səsi və təbillərin gurultusu əsgərlərdə mübariz ruh oyatmış, onları döyüş igidliklərinə və düşmənlər üzərində qələbəyə çağırmışdır. "Cəngi" çalarkən zuma səsi rol oynayır, bu da musiqiyə mübariz xarakter verir" (3).

1941-ci ildə bəstələnmiş "Cəngi" pyesi ilə Üzeyir Hacıbəyli Azərbaycan professional musiqisinə yeni bir janrın yol açmasına zəmin yaratmışdır. Onun "Cəngi" əsərinin bağışladığı xoş təsirdən sonra digər Azərbaycan bəstəkarları da ruhlanmışdır. Sonralar bir sıra bəstəkarlarımızdan Zülfüqar Hacıbəyov, Fikrət Əmirov, Soltan Hacıbəyov, Süleyman Ələsgərov, Ağabacı Rzayeva, Adil Gəray, Hacı Xanməmmədov, Səid Rüstəmov, İsmayıl Hacıbəyov və başqaları bu janrdə yeni əsərlər bəstələmişlər. Üzeyir Hacıbəyli kimi bu bəstəkarların əsərlərinin də ifası zamanı zurna milli musiqi alətimizdən geniş istifadə olunmuşdur.

Ölməz bəstəkar Ü. Hacıbəylinin son dərəcə ilhamla yaradıb mədəniyyətimizə bəxş etdiyi respublikanın əməkdar kollektivi - Azərbaycan Televiziya və Radiosunun Səid Rüstəmov adına xalq çalğı alətləri bu misilsiz əsərin ifası ilə xalqımızın mənəvi tərbiyəsində böyük rol oynamışdır.

Beləliklə, Üzeyir Hacıbəyli xalq çalğı alətləri üçün pyesində, "Koroğlu" operasında (III pərdə), fortepiano üçün işləməsində (quruluş etibarilə üçhissəlidir, "Çahargah" ladinin səsdüzümünə əsaslanır), Qara Qarayev "Yeddi gözəl" baletində, İsmayıl Hacıbəyov fortepiano və orkestr üçün simfonik və xoreoqrafik cəngi nümunələri yaratmışlar. Qeyd edək ki, Üzeyir Hacıbəyli, Səid Rüstəmov, Süleyman Ələsgərov və başqa bəstəkarlarımızın cəngi xarakterli instrumental pyesləri vardır. Bu nümunələr içərisində özünə yer alan Süleyman Ələsgərovun xalq çalğı orkestri üçün "Cəngi" əsərində o, müəllimi Üzeyir Hacıbəylinin varisi kimi çıxış etmişdir.

Üzeyir Hacıbəyli bəstəkarlar nəslinin görkəmli nümayəndəsi, istedadlı sənətkar İsmayıl Hacıbəyovun yaradıcılığında da "Cəngi" mövzusu özünə layiqli yer tutmuşdur. Onun 1975-ci ildə bəstələdiyi "Cəngi" mövzusunda Rapsodiyası Üzeyir Hacıbəylinin 90 illiyi münasibəti ilə yazılmışdır və Azərbaycan musiqisində "simfonik transkripsiyanın ilk nümunəsi"ne çevrilmişdir (4). İsmayıl Hacıbəylinin Rapsodiyası özündə fantaziya və birhissəli konsert cizgilərini ehtiva edir. Əsərdə Azərbaycan musiqisinin klassiki Üzeyir Hacıbəylinin mövzusunda istifadə olunmuşdur.

"Cəngi"nin musiqisinə müraciət olunması bu ölməz əsərin müasir bəstəkarlıq texnikası ilə bir daha əbədləşdirmə istəyi idi. İsmayıl Hacıbəyov Rapsodiyada Üzeyir bəyə xas olan tematik materialı Qara Qarayevin musiqi dramaturgiyası və ifadə şərhinin prinsipləri ilə birləşdirmişdir. Onların uyğunlaşması zamanı bu ahəngə və Azərbaycan incəsənətinin bu nəhəng sıçrayışına heyran olmuşdur. Bu işə müəllifə öz doğma klassikasına yeni musiqili-estetik mövqedən müraciət etmək imkanı vermişdir. "Cəngi" mövzusunda Rapsodiyanın kadensiyası əsərin ilk ifaçısı olan Fərhad Bədəlbəyli qələminin məhsuludur.

Ölməz bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyli "Cəngi" əsərində obrazlı dillə desək, sanki "damarında axan qanın çıxartdığı səsləri" nota köçürüb. Ona görə də "Cəngi"yə qulaq asanda insanda milli ruh oyanaraq baş qaldırır. Dahi bəstəkarın yaradıcılığında möhtəşəm, nadir incilər sırasında olan "Cəngi" sədalən doğma yurdumuz, şərəfli, şanlı vətənimiz, igidlər məskəni olan bütöv Azərbaycan xalqının əzəli milli qüruru, özünüdərk, igid oğul və qızlarımızın qələbə əzmidir. "Cəngi" xalqımızın qələbə dolu günlərinin mücəssəməsidir. Üzeyir Hacıbəyli "Cəngi" bəstəsi ilə hər zaman üreyimizdə yaşayacaq.

Açar sözlər: Üzeyir Hacıbəyli, xalq musiqisi, instrumental janr, rəqs, cəngi.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan xalq rəqsləri, B., 1959
2. Azərbaycan xalq musiqisi, B., 1981
3. Ələsgərli K. Musiqili-terminoloji izahatlar. Dərs vəsaiti. B., "Mütərcim", 2013
4. Quliyev O. Ü. Hacıbəyov - Şərqdə ilk notlu xalq çalğı alətləri orkestrinin yaradıcısıdır // Azərbaycan milli musiqisinin tədqiqi problemləri, B., 1992
5. Seyidov T. XX əsrin Azərbaycan fortepiano mədəniyyəti: pedaqogika, ifaçılıq və bəstəkarlıq yaradıcılığı. B., 2006
6. Керимов К., Оркестр азербайджанских народных инструментов, Б., 1959